

Bibliotekarstudentens nettleksikon om litteratur og medier

Av Helge Ridderstrøm (førsteamanuensis ved OsloMet – storbyuniversitetet)

Sist oppdatert 06.03.19

Dette dokumentets nettadresse (URL) er:

https://www.litteraturogmedieleksikon.no/cm4all/uproc.php/0/w_x_etc.pdf

Waka_

(_sjanger, _skjønnlitteratur, _lyrikk) Japansk diktsjanger der hvert dikt har 5 linjer og følger bestemte rytmiske regler. Diktet består på japansk av 31 stavelser.

Den japanske dikteren Shitagou Minamoto levde på 900-tallet e.Kr. og hans wakaer er overlevert i et manuskript fra 1100-tallet. Av disse wakaene er 15 utformet som bilder, bl.a. i form av et spillebrett for spillet suguroku (en slags backgammon) og som et go-spill (Ernst 1991 s. 822).

“The “Kokinshu” is an Imperial “waka” collection compiled by Kino Tomonori, Kino Tsurayuki (872 - 945), Oshikouchi-no-Mitsune and Mibu-no-Tadamine by order of the Emperor Daigo in 905 (Engi 5 in the Japanese system of counting eras). It contains as many as 1100 “waka”, which were selected from those excluded from the monumental “waka” anthology “Man’yoshu” (The Collection of Ten Thousand Leaves). This method of compilation of the “Kokinshu” was regarded as a pioneer model for the subsequent Imperial “waka” collections. [...] The “Gosenshu” is an Imperial “waka” collection completed by Onakatomi-no-Yorimoto, Minamoto-no-Shitagou, Kiyohara-no-Motosuke, Ki-no-Tokifumi and Sakanoue-no-Mochiki in 951 (Tenryaku 5) by order of the Emperor Murakami. The number of the “waka” poems included in it is 1425. As it means a post-selection “waka” collection, the “Gosenshu” consists of the poems selected after the “Kokinshu”. As such, it may be treated as a sequel to the “Kokinshu”.” (<http://web-japan.org/>; lesedato 04.06.13)

Warp_

(_dataspill) Skjulte steder i dataspill som fører spilleren til et høyere nivå i spillet. Gjennom et warp unngår spilleren å utsette seg for mange av “farene” i spillet og kan hoppe over flere nivåer som ville krevd mye innsats. På de høyere nivåene kan det imidlertid kreves ferdigheter og gjenstander som spilleren ennå ikke har tilegnet seg.

Webserie

Det er filmserier skapt for og først vist på Internett (Ritzer og Schulze 2016 s. 435). Noen serier lages spesifikt for smarttelefoner og telefon-apper, og episodene har blitt kalt “mobisodes” og “appisodes”.

Seriene opererer ofte med en “pseudo-autentisitet”, som om de ikke var oppdiktet, og de er ofte selvrefleksive, ved å vise produksjonsomstendigheter i selve serien (Ritzer og Schulze 2016 s. 433).

Seriene har blitt oppfattet som remedieringer av TV-serier (Ritzer og Schulze 2016 s. 441).

Wreader

En slags “sekundær forfatter” av en digital tekst. I faglitteratur om hypertekst har det ofte blitt hevdet at både skriverens og leserens rolle er annerledes i disse digitale tekstene enn den er i codetekster. Amerikaneren George P. Landow lagde ordet “the wreader” for å markere en overlapping mellom leser (reader) og skriver (writer) i hypertekst (Landow 1994 s. 14). Ordet er et eksempel på det som på fransk heter en “mot-valise”, to ord som er skjøvet inn i hverandre.

Hypertekstleseren har mange navigeringsvalg. Den enkelte leser velger i prinsippet fritt sin egen rekkefølge mellom nodene og skaper slik sett tekstens orden. Leseren “consider parallels, explore multiple alternate possibilities, and participate in the uncertain process of discovery and creation” skriver Michael Joyce (1995 s. 139). Leseren både realiserer, gjenskriver og tolker teksten i ett, hevder Bolter (1991 s. 165). Brukeren er retningsgiver og konstruktør (Ortmann 2001 s. 26). Leseren finner fram og kan – basert på egne interesser, forkunnskaper og behov – lese selektivt. Teksten oppstår som individuell konstruksjon ved lesingen. Landow påpeker at forfatteren som skriver “én” hypertekst, egentlig skriver like mange tekster som det er veier å klikke seg gjennom nodene på. Mangfoldet blir selvfølgelig enda større hvis leseren kan legge inn sine egne linker (Landow i Tuman 1992 s. 70).

Landow hevder at leseren av hypertekster må konstruere sin egen tekst ut fra et arsenal av noder og fragmenter. Derfor mener Landow at “every hypertext reader-author is inevitably a *bricoleur*” (Landow 1992 s. 115). “The wreader” er altså en brikolør som pusler sammen en koherent tekst. Forestillingen om nødvendig koherens er viktig hos Landow, og han skriver: “Such *bricolage*, I suggest,

provides a new kind of unity, one appropriate to hypertextuality. As long as one grants that plot is a phenomenon created by the reader-author with materials the lexias offers, rather than a phenomenon belonging solely to the text, then one can accept that reading [Michael Joyces] *Afternoon* and other hypertext fictions produces an experience very similar to that provided by reading the unified plot described by narratologists from Aristotle to White and Ricoeur.” (Landow 1992 s. 116) Bricolage blir for Landow leserens arbeid med å pusle et puslespill der det kanskje ikke finnes én riktig måte å gjøre det på, men der brikkene likevel må passe til hverandre.

Espen Aarseth påpeker en inkonsekvens hos Landow: “It seems somewhat self-contradictory to claim, as Landow does, that hypertext blurs the distinction between reader and author while at the same time permitting the former to become the latter” (Aarseth 1997a s. 173).

Zeugma_

(_litterær_praksis) Det greske ordet “zeugma” betyr “sammenbinding”, “åk”. To termer forenes under en tredje, som gjør en av de to første termene merkelig, absurd eller poetisk (Reboul 2009 s. 133). I tillegg til at konkret og abstrakt sammenstilles, kan det være høytidelig og gammeldags, og viktig og uviktig. Ord stilles sammen som om de var like, men det er de ikke for tanken (Aarønæs 2007 s. 159). Syntaktiske ledd som er nødvendige for å skape den normale forståelsen, blir utelatt (Ludwig 1990 s. 116).

“Å legge beina på bordet og planer for framtiden.” Her er den første bruken av verbet konkret (beina leggs fysisk på bordet), mens den andre er abstrakt (å legge planer er det samme som å tenke ut planer, og foregår primært inne i menneskers hode). Det kan også være andre typer (semantisk) sammenstøt: “Benny and his driving licence expired last month.” Her forenes en person og en gjenstand med samme verb.

“A zeugma is a figure of speech in which a word or phrase joins together two distinct parts of a sentence. There are a few different definitions of zeugma that illustrate the ways in which this figure of speech works. The most common definition of zeugma is a word that is used once, but works in two different ways, such as in the following sentence: “She tossed her hair back and the salad.” The word “tossed” in this example has two functions in the sentence. It is a verb in both cases but refers to very different actions. Zeugma can also be as simple as the role of the word “conquered” in the sentence “Lust conquered shame; audacity, fear; madness, reason” (a quote from Cicero). In this case, zeugma refers to the way that the verb does not need to be repeated for it is implied. The word zeugma comes

from the Ancient Greek word *zeugma*, which means “a yoking together.” Zeugma can also be referred to syllepsis. [...] There are many famous quotes that contain examples of zeugma. Here are some of examples:

- “Histories make men wise; poets, witty; the mathematics, subtle; natural philosophy, deep; moral, grave; logic and rhetoric, able to contend.” – Francis Bacon

- “We shall pay any price, bear any burden, meet any hardship, support any friend, oppose any foe to assure the survival and the success of liberty.” – John F. Kennedy

- “Now when all the clowns that you have commissioned. / Have died in battle or in vain.” – Bob Dylan, “Queen Jane Approximately”

- “A house they call the rising sun, where love and money are made.” – Dolly Parton, “The House of the Rising Sun”

- “You are free to execute your laws, and your citizens, as you see fit.” – *Star Trek: The Next Generation* (<http://www.literarydevices.com/zeugma/>; lesedato 31.03.16).

“He was alternately cudgeling his brains and his donkey.

He carried a strobe light and the responsibility for the lives of his men.

Get out of my dreams and into my car. (Billy Ocean)

My teeth and ambitions are bared. Be prepared! (Scar)

Some of those are funny (Dickens sure could land a joke), and some of them are serious, but all of them are zeugmas. A zeugma uses one word to relate to or control two other words in the sentence, which might not have anything to do with each other. Often folks use this device to humorous effect, because the image of cudgeling brains and a donkey all at once is, when you think about it, pretty hilarious. By putting together two very unlike objects or concepts, zeugmas make us laugh, or at least crack a smile or two. Plus, the pairing also invites comparison – how are teeth like ambitions?” (<https://www.shmoop.com/literature-glossary/zeugma.html>; lesedato 06.03.19)

I Peter R. Holms dikt “Forretningsmiddag” (fra *I båten om høsten*, 1979) står det: “han har valker i nakken og hele styret i ryggen”. Andre eksempler: “... da pannekaka ikke kom lenger, er ikke regla lenger heller” (eventyret “Pannekaka”), “Den ene var ungkar. Den andre var halt.” (Vidar Sandbeck i boka *Trøste oss!*, 1979)

“Kvinnen ankom i tårer og taxi” (Reboul 2009 s. 133). I dette tilfellet er begge deler noe konkret som kan sanses direkte – både bilen og det våte på kinnet. Ellers er ofte den ene termen noe konkret og det andre noe abstrakt.

Den engelske dikteren Thomas Grays dikt "Elegy Written in a Country Church Yard" (1751) har en formulering i fjerde verselinje som kan tolkes som en zeugma:

"The curfew tolls the knell of parting day,
The lowing herd wind slowly o'er the lea,
The plowman homeward plods his weary way,
And leaves the world to darkness and to me."

"A zeugma is an interesting device that can cause confusion in sentences, while also adding some flavor. Let's take a famous example from *Star Trek: The Next Generation*: "You are free to execute your laws, and your citizens, as you see fit." In this sentence, the word "execute" applies to both laws and citizens, and as a result, has a shocking effect. Therefore, a zeugma is a figure of speech where a word applies to multiple parts of the sentence. In the above example, it has a dramatic effect. However, sometimes the attempted use of a zeugma can be confusing. [...] The zeugma is sometimes utilized to create drama, add emotion or produce some sort of shock value. While there can still be an underlying sense of confusion, generally an zeugma is used purposely as shown in these examples:

- "The farmers in the valley grew potatoes, peanuts, and bored." (Wunderland)
- "She opened her door and her heart to the orphan." (Wunderland)
- "He opened his mind and his wallet at the movies."
- "She batted her eyelashes and third." (Words & Stuff)
- "He fished for compliments and for trout." (Words & Stuff)
- She dug for gold and for praise.
- The disgruntled employee took his coat and his vacation.
- "He lost his coat and his temper." (Zeugma)
- "You held your breath and the door for me." (Zeugma)
- He held his temper and her hand.
- She made her breakfast and the bed.
- "The addict kicked the habit and then the bucket." (Zeugma)
- "She exhausted both her audience and her repertoire." (I Love India)
- "To wage war and peace." (I Love India)
- "She looked at the object with suspicion and a magnifying glass." ([...] I Love India)
- She looked at the scene with her eyes and fear.
- "It was curtains for him and the window." (I Love India)
- "He held a high rank and an old notepad." (I Love India)
- "His boat and his dreams sank." (I Love India)
- His heart and his love fled away.
- "I am leaving for greener pastures and 10 days." (I Love India)
- "First the door locked, then his jaw." (Mesozeugma)
- "Mr. Pickwick took his hat and his leave." (Zeugma)
- "He milked the situation and the cow." (Words & Stuff)

- “She stayed his execution and at the hotel.” (Words & Stuff)

All of these examples serve a particular purpose. For example, with the “His boat and his dreams sank” example, the zeugma creates a more powerful sentence. The emotions of a person losing a lifelong dream as a sailor are more pronounced in this sentence than in a construction such as this: The man’s boat sank. He realized his dreams were slipping away.

Problems with Zeugma

Sometimes, when people try to use a zeugma in their writing, they will find themselves bordering on dangling modifier issues. It’s important to use zeugma in the clearest ways possible and to always have a purpose for doing so.”
(<http://examples.yourdictionary.com/examples-of-zeugma.html>; lesedato 16.01.17)

Den engelske dikteren Alexander Popes komiske heldediktet *The Rape of the Lock* (1712-14) inneholder disse linjene i 3. del:

“Here *Britain*’s Statesmen oft the Fall foredoom
Of Foreign Tyrants, and of Nymphs at home;
Here Thou, great *Anna*! whom three Realms obey,
Dost sometimes Counsel take – and sometimes *Tea*.”

I Johan Herman Wessels komedie *Kjærlighed uden Strømper* (1772) har Mads kjærlighetssorg til Grete, men håper det vil gi seg litt hvis han spiser seg god og mett. Mads sier: “Jeg tænkte, røget Flesk kan hielpe, hvem kan vide? Men følte Flesk og Sorg i Halsen fast at sidde”. Flesk er konkret, sorg er abstrakt.

“Examples of zeugma can be quite pleasing, as they depend on the reader to understand the multiple shades of meaning of a certain word. Oftentimes a zeugma can sound or look incorrect for a moment as it requires the reader or listener to quickly shift from one understanding to another. Thus, there can be an element of pun on the part of the author of a zeugma, as puns operate on words that have more than one meaning. However, zeugma examples are not necessarily humorous, as they may just be an innovative way of using a word. [...] In Alexander Pope’s long poem “The Rape of the Lock,” he uses an interesting example of zeugma. In the final two lines of this excerpt we see the statement “Here thou, great Anna! whom three realms obey, / Dost sometimes counsel take – and sometimes tea.” In this case, the character of Anna who is being addressed takes both counsel and tea. Thus, the word “take” here functions in two distinct ways. [...] A clever writer, Charles Dickens created many examples of zeugma in his works of literature. In his first novel, *The Posthumous Papers of the Pickwick Club* (also known as *The Pickwick Papers*) [...] the character Miss Bolo goes home “in a flood of tears, and a sedan-chair.” The zeugma appears in this sense of going home both in a physical and emotional state.” (<http://www.literarydevices.com/zeugma/>; lesedato 31.03.16)

“Henry David Thoreau uses a zeugma example in his famous text, *Walden*. In a very long sentence describing his ideal house, Thoreau makes the statement, “where the washing is not put out, nor the fire, nor the mistress.” This clever fragment uses the phrasal verb “put out” in three different ways. The washing can literally be put out on the line, the fire can be extinguished, and the mistress can be emotionally put out if she is agitated. In Thoreau’s perfect life, none of these things would come to pass. [...] In his novel *The Adventures of Tom Sawyer*, Mark Twain uses a clever zeugma example. The two boys in this scene start fighting, and Twain writes that they cover themselves “with dust and glory.” Though to some, fighting would be uncouth and dirt would not be desired, it is through this very act of bravado that the boys seek glory. Thus, the verb “covered” acts in both a literal and figurative way in this excerpt. [...] In J.R.R. Tolkien’s first installment of *The Lord of The Rings* trilogy, *The Fellowship of the Ring*, there is an excellent example of zeugma that is perhaps subtler than some of the other examples. The character of Galadriel is sending off the fellowship to deliver the One Ring to Mount Doom, and in so doing she has them drink from a communal cup of mead. In this excerpt, she “bade them drink and farewell.” The verb “bade” works both with asking them to drink and sending them off on their way.” (<http://www.literarydevices.com/zeugma/>; lesedato 31.03.16)

Den franske forfatteren Jean Echenoz bruker ofte zeugma som stilfigur, for eksempel når han i romanen *Oss tre* (1992) kaller personen Louis Meyer “en astigmatisk og polyteknisk utdannet mann.” (sitert fra *Bokvennen* nr. 1 i 2011 s. 23) En annen av hans zeugmaer (i vid forstand): “Den andre uttalte seg om vindens makt, vannets tilstand, skyenes plassering og sin datters skolegang.”

Æreslønn_

Også kalt kunstnerlønn og kunstnergasje. Et eksempel er den norske statens kunstnerlønn. Kunstnere, inklusiv forfattere, som får betalt av staten for å utføre sin kunstnergjerning.

Eksempler på forfattere som har hatt kunstnerlønn fra staten er Peter Egge (fra 1916), Sigrid Undset (fra 1922), Hans Aanrud (fra 1923), Olav Duun (også fra 1923), Johan Falkberget (fra 1930), Herman Wildenvey (fra 1931) og Oskar Braaten (fra 1936).

Ærespøet_

“Poet Laureate” brukes som term i Storbritannia, der betegnelsen står for en offentlig utkåret dikter, valgt av myndighetene og som forventes å skrive tekster til store offentlige anledninger. Tradisjonen med ærespoeter er flere hundre år gammel i Storbritannia.

Carol Ann Duffy ble den første kvinne i Storbritannia som fikk denne statusen etter at menn hadde hatt posisjonen i 341 år.

Frankrike har hatt en lignende ordning med “Prince de poètes”, en posisjon som blant andre Charles Leconte de Lisle og Paul Verlaine har hatt.

Økonomisk litteratur

(_sjanger) Sakprosabøker/-tekster om økonomi, skrevet for økonomisk eksperter eller for allmennheten.

Eksempler på populariserte økonomifaglige bøker er Steven D. Levitt og Stephen J. Dubners *Freakonomics* (2005) og Tim Harford's *The Logic of Life: The Rational Economics of an Irrational World* (2008).

Årbok

(_sjanger) Også kalt “annal”, fra latin “annus”: år. En bok som fungerer som en oppsummering og viser høydepunkt i hva som skjedde på et område i løpet av et år. Eksempler er *Norsk kulturårbok*, *Norsk kunstårbok* og *Norsk litterær årbok*. Hendelser kan beskrives og kommenteres etter når de har funnet sted kronologisk gjennom et år (Rehm 1991 s. 9), men dette er ikke et sjangerkrav.

Noen årbøker handler ikke om det forutgående året, men inneholder tekster skrevet nylig om et eller annet emne. Årboka er en årlig publikasjon, og har ofte samme redaktør og bokdesign gjennom flere år. Dette gjelder en del lokalhistoriske årbøker.

Den romerske historikeren Cornelius Tacitus kalte sitt hovedverk *Annales* (*Årbøker*). De handler om årene med de romerske keiserne fra Augustus til Nero.

En del artikler fra nettleksikonet Wikipedia har blitt samlet og utgitt som bok: “I september gir det tyske forlaget Bertelsmann ut *The One-Volume Wikipedia Encyclopedia*. [...] Poenget er å gi et bilde av hva Wikipedia-brukerne til enhver tid er opptatt av, det blir mer som en årbok for nettsøk enn et ordentlig leksikon. Hvis

boken blir en suksess, kan det være at det kommer flere utgaver i årene som kommer.” (*Morgenbladet* 25. – 31. juli 2008 s. 30)

Eksempler:

Edmid Derfnam: *Nostradamus-årboka 1996* (1995)

Per Olav Kaldestad og Karin Beate Vold (red.): *Årboka Litteratur for barn og unge 1998* (1998)

Tor Åge Bringsværd (red.): *Brummboken 99* (1999) – årbok for “grensesprengende Brummforskning”

Torbjørn Røvik (red.): *Årbok for Sogn og Fjordane 2013* (2014)

“Den voldsomme oppblomstringen av historielag rundt om i landet på 70- og 80-tallet vitner om dette [dvs. stor interesse for lokalhistorie]. Historielagene produserer årbøker der amatørskribenter fremdeles deltar med stor entusiasme.” (Eikeland 1996 s. 104)

“Kvart år kjem det mange årbøker og tidsskrift til museet [Hedmarksmuseet] [...] Dei siste åra har det kommi færre bøker. Museum er slegne i hop og har bytt namn. Noen vel å halde liv i alle årbøkene dei har hatt, mens andre samlar kreftene i nye institusjonar og publikasjonar. Stadig fleire årbøker er tematisk organiserte, slik at mange forfattarar skriv artiklar om same emne eller emnekrins. Det kan vera ei utstilling, eit personjubileum eller eit særskilt utviklingsprosjekt knytt til museumsdrifta som ligg bak emnevalet. I det for lengst sprengte biblioteket vårt står museumsårbøkene i fine, lange seriar. Dei store, nasjonale musea som Norsk Folkemuseum og Nordiska Museet strekker seg over mange hyller, og både format og bokbunad er endra fleire gongar. Bøkene står der og vitnar om lange liner i musea dei kjem frå. Samstundes vitnar dei om ei fagleg verksemd i museet dei står i. [...] Noen museum blandar nære livsforteljingar med djupe analysar, mens andre dyrkar anten det eine eller det andre. Dei store musea har styrke til å fylle bøkene med tekstar av eige mannskap, og av og til gjestar ein universitetstilsett kollega innhaldslista. Dei små musea har nærleiken til lokalmiljøet og finn fram til den einskilde, kunnskapsrike som kanskje må få hjelp til å setja noe på prent. Eg søker stadig til årbokhyllene, og finn nytte i det lokale og nære så vel som det djuptpløyande. Dei heilt lokale årbøkene er ofte gitt ut av historielag eller i samarbeid mellom historielag og museum.” (konservator Bjørn Sverre Hol Haugen i *Forskerforum* nr. 4 i 2012 s. 39)

[Filmårbok: inkluderer en liste over de filmene som hadde premiere ett bestemt år, filmfakta fra samme år, filmfolk som døde det året osv.]

Alle artiklene og litteraturlista til hele leksikonet er tilgjengelig på <https://www.litteraturogmedieleksikon.no>